

AKP'nin Değişen Beden Politikaları: Neoliberalizmin Krizi, Pronatalist Biyopolitikalar ve Kadın Bedeni

The Changing Body Politics of the AKP: The Crises of Neoliberalism, Pronatalist Biopolitics, and Women's Bodies

*Prof. Dr. Betül YARAR*²

Gönderilme Tarihi: 26 Mayıs 2026

Kabul Tarihi: 29 Haziran 2026

ÖZET

Bu çalışma, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı döneminde kadın bedeni üzerine geliştirilen politikaların dönüşümünü neoliberal yönetimsellik, biyopolitika ve toplumsal yeniden üretim kuramları çerçevesinde incelemektedir. Çalışma, AKP'nin kadın politikalarını yalnızca muhafazakârlaşma ya da otoriterleşme ekseninde değil, neoliberalizm, muhafazakârlık ve otoriterleşmeyle özgün bir sentezi bağlamında ele almaktadır. Makale, Michel Foucault'nun yönetimsellik ve biyopolitika kuramını Antonio Gramsci'nin hegemonya kuramı ile birlikte kullanarak kadın bedeni üzerindeki iktidar mekanizmalarının makro siyasal stratejiler ve mikro yönetim teknolojileri aracılığıyla nasıl kurulduğunu tartışmaktadır. Metodolojik olarak söylem analizine dayanan çalışma; siyasi söylemler, yasal düzenlemeler, Cumhurbaşkanlığı genelgeleri ve politika belgelerini incelemektedir. Bulgular, AKP'nin ilk döneminde kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği söylemini neoliberalizm çerçevesi kullanarak geniş bir hegemonik uzlaşa oluşturduğunu; 2010 sonrasında neoliberalizmin mevcut versiyonunun girdiği krize tepki olarak bu reformist yaklaşım yerine aile merkezli, pronatalist, toplumsal cinsiyet karşıtı ve otoriter biyopolitikaların güçlendiğini göstermektedir. Kürtaj ve başörtüsü tartışmaları ve yeni düzenlemeler, aileci ve pronatalist sosyal politikalar kadın bedeninin biyopolitik yönetimin temel nesnesi hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak çalışma, AKP'nin beden politikalarının yalnızca baskıcı müdahalelerden ibaret olmadığını; neoliberal kapitalizmin yeniden üretim krizine yanıt veren, devlet ile toplumsal ilişkilerin farklı düzeylerinde işleyen çok katmanlı bir yönetimsellik oluşturduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: AKP, beden politikaları, biyopolitika, yönetimsellik, pronatalizm

ABSTRACT

This study examines the transformation of policies concerning women's bodies developed during the Justice and Development Party (AKP) government, within the framework of theories of neoliberal governance, biopolitics and social reproduction. The study examines the AKP's policies on women not merely in terms of conservatism or authoritarianism, but within the context of a unique synthesis of neoliberalism, conservatism and authoritarianism. The article utilises Michel Foucault's theories of governmentality and biopolitics in conjunction with Antonio Gramsci's theory of hegemony to discuss how mechanisms of power over women's bodies are established through macro-political strategies and micro-governing technologies. Methodologically grounded in discourse analysis, the study examines political discourses, legal regulations, presidential decrees and policy documents. The findings show that during the AKP's early period, it used the framework of neoliberalism to establish a broad hegemonic consensus around the discourse of women's rights and gender equality; after 2010, in response to the crisis faced by this version of neoliberalism, family-centred, pro-natalist, anti-gender and authoritarian biopolitics gained strength in place of these reformist emphases. Debates and new regulations concerning abortion and the headscarf, alongside familialist and pro-natalist social policies, reveal that women's bodies have become the primary object of biopolitical governance. In conclusion, the study argues that the AKP's body politics do not consist solely of repressive interventions; rather, they constitute a multi-layered form of governance that responds to the crisis of reproduction under neoliberal capitalism and operates at various levels of the relationship between the state and society.

Keywords: AKP, body politics, biopolitics, governmentality, pronatalism

¹ Bu yazıya atıfta bulunmak için: Yarar, B. (2026). AKP'nin Değişen Beden Politikaları: Neoliberal-Neokonservatif Yönetimsellik, Pronatalist Biyopolitikalar ve Kadın Bedeni, Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi, 5(8), Ss. 12-36. ISSN: 2980-0439.

² Bağımsız Araştırmacı, betyayar@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0208-8723

Giriş

Türkiye’de kadın bedeni ve kadınlık halleri, modernleşme sürecinden itibaren siyasal projelerin merkezinde yer almıştır. Cumhuriyet’in kuruluşunda kadın, hem modernleşmenin vitrini hem de ulusal kimliğin taşıyıcısı olarak kurgulanmıştır. Bu bağlamda kadın bedeni, toplumun biyolojik devamlılığını sağlayan niteliği bakımında ideolojik, kültürel ve politik anlamlar yüklenen bir mücadele alanı olagelmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) 2002 sonrasında iktidara gelmesiyle birlikte bu alan yeni bir dönüşüm sürecine girmiştir.

AKP ilk döneminde muhafazakar kimlik politikalarını liberal-demokratik reformlarla, örneğin kadın haklarına dair yasal düzenlemelerle, neoliberal bir yönetimsellik çerçevesinde ilişkilendirir. Zamanla muhafazakârlığın aileci ve milliyetçi boyutları güçlenirken, liberal reformist politikalar pronatalist (nüfus artırıcı) ve eril restorasyonu hedefleyen politikalar ağırlık kazanır. Bu dönüşüm aileyi ve üreme faaliyetlerini kadın bedeni üzerindeki denetimin arttırılması yoluyla düzenlemeyi ve neoliberal politikaların derinleştirdiği toplumsal sorunlara ve yeniden üretim krizine bu şekilde çözüm geliştirmeyi hedefleyen söylem ve politikalarda kendini açıkça gösterir.

Bu makale, AKP’nin kadın bedenine yönelik politikalarındaki bu dönüşümün tarihsel ve teorik bir analizini sunmayı amaçlamaktadır. Makalede neoliberal yönetimselliğin dönüşümü AKP’nin kadın politikaları, başörtüsüne dair düzenlemeler, pronatalist ve aileci söylem ve siyasalar gibi izlekler üzerinden analiz edilecektir.

Bu çalışma, AKP’nin toplumsal cinsiyet ve kadın politikalarının yalnızca baskıcı ve gerici bir rejimin güçlenmesi olarak değil, niteliksel ve çok katmanlı bir dönüşüm olarak ele alınması gerektiğini; bu dönüşümün de sadece yasalar gibi merkezi ve makro politika araçlarıyla değil yönetmelikler ve hastaneler gibi mikro teknolojiler ve düzenleme alanları yoluyla etkinlik kazandığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Teori ve Metodoloji

Bu çalışmada AKP’nin toplumsal cinsiyet politikalarındaki dönüşüm yalnızca baskıcı patriarkal sistemin güçlenmesi veya baskıda niceliksel bir artış olarak değil, niteliksel ve katmanlı bir dönüşüm olarak ele alınacaktır. Böylesi bir analiz, Foucault’nun iktidar/yönetimsellik kuramı (Foucault, 1977, 1978, 1991; Burchell, Gordon ve Miller, 1991) ile Gramsci’nin (Gramsci, 1971) hegemonya kuramlarından hareketle gerçekleştirilecektir.

Foucault’cu iktidar ve yönetimsellik (governmentality) kuramları, iktidarı yalnızca baskı ve yasaklama üzerinden değil; aynı zamanda üretici, kurucu ve özneleştirici bir güç ilişkileri ağı veya mekanizması olarak ele alır. Bu temelde Foucault devleti bağımsız bir varlık ya da güç veya komuta merkezi olarak değil, “hegemonik bir etki” olarak görür; yani, devlet durmaksızın devam eden iktidar ilişkilerinin ve stratejilerinin dinamik ve kırılğan bir sonucudur (Sevilla-Buitrago,

2017). Dolayısıyla devlet merkezileşmiş tekil bir aygıt olarak değil, toplumsal dinamikler, siyasal mücadeleler ve yerel iktidar ilişkileri bağlamında ele alınması gerekir. Devletin bu yerel dinamiklerin stratejik olarak kodlanmış hali, yani yönetselleşmiş (governmentalized) devlet olarak düşünülmesi de mümkündür. Jessop'ın değimiyle, yönetselleşmiş (governmentalized) devlet yoluyla iktidar ilişkilerinin mikrofiziği ve çeşitliliği onların stratejik olarak kodlanmış makrofiziğine dönüşür (Jessop, 2007a ve 2007b). Tersinden hükümet eden siyasal elitlerin geliştirdikleri makro stratejiler de hem yasalar hem de farklı alanlardaki pratikleri düzenleyen yerel stratejiler yoluyla toplumsala sızar ve Gramsci'ci tabirle iktidar mücadelelerinin oynak zemininin istikrar kazanması yönünde bir etkileşim söz konusu olur.

Foucault'nun kuramsal olarak makro ve mikro arasındaki ayrımı muğlaklaştıran iktidar ve yönetsellik kavramları kadar etkili diğer kavramları “beden” ve “nüfus”tur. Foucault (1978) da Agamben (1998) de nüfusun gözetiminin ve ölçümünün devletlerin çok uzun zamandır temel meselelerinden olduğunu vurgularlar. Bu aynı zamanda cinselliğin de devletlerin düzenleme ve denetleme alanına girmesi demektir, çünkü Foucault'nun da işaret ettiği gibi cinsellik hem bireysel bedenlerin hem de türün (toplumsal bedenin) yaşamına erişimin aracıdır. Dolayısıyla beden, doğurganlık ve cinsellik disiplin teknikleri için birer kriter ve düzenlemelerin temeli olacak kadar güçlü olgulardır (Foucault, 1978: 146). Agamben için de iktidarın modern biyopolitika yoluyla kurulmasıyla, yönetimler bireyleri sadece politik aktörler olarak değil, cinsel üretim ve yeniden üretimle ilgili varlıklar olarak algırlarlar. Biyopolitikanın güncel uygulamalarına ilişkin analizler (Agamben 1998, Fassin 2009 ve 2012) de, devletin sadece ekonomik ve politik stratejilerin geliştirildiği bir mücadele alanı olarak değil aynı zamanda “yaşamın yöneticisi” olarak işlev gördüğü fikrini güçlendirirler. Fassin yaşamın yönetimini “biyopolitik yönetsellik” kavramıyla açıklar. Dolayısıyla tekil bedenler olarak disiplin tekniklerinin gelişimi ile toplumsal beden olarak nüfusun düzenlenmesini hedefleyen pratikler iktidar mekanizmasının önemli momentleridir. Fraser (Fraser ve Jaeggi 2023) ise bu bağlamda kapitalizmin tanımını genişleterek, sadece üretimin değil yeniden üretimin ve insanın doğa ile olan ilişkisinin düzenlenmesini dahil eder. Ancak bu çalışmada özellikle Foucault'nun kuramından hareketle kapitalizm bu geniş anlamdaki yönetsellik sorunuyla ilişkilendirilmek ve devletin konumuna vurgu yapılmak istenmiştir. Bu bağlamda devlet basit bir komuta merkezi olarak değil, hegemonik bir etki olarak ele alınmış ve bu şekilde toplumsala içkin hale geldiği ileri sürülmüştür.

Gramsci'nin (1971) hegemonya kuramı ise kapitalizmin değişimini tarihsel süreç içinde ve politik ve ekonomik mücadeleler bağlamında incelememize olanak veren bir analiz çerçevesi sunar. Gramsci'nin hegemonya kuramı da tıpkı Foucault'nun iktidar kuramı gibi bu sürecin yalnızca zor yoluyla değil, siyasal ittifaklar ve mücadeleler yoluyla ve rızanın üretimi adına gerçekleştiğini gösterir. Foucault'nun oluşturduğu kuramsal ve kavramsal zeminden (ki bunun temel parametrelerini onun Marksizmle girdiği polemik belirler) Gramsci'nin hegemonya kuramıyla kurulan köprü, modern iktidar ilişkilerini kapitalizmin tarihsel bağlamı içinde incelememizi ve belirli bir tarihsel dönemdeki iktidar mekaniğini makro/mikro politik mücadelelerin ve pratiklerin bir etkisi olarak ele almamızı mümkün kılar.

Toplumsal cinsiyet temelli hiyerarşik güç ilişkileri, diğer toplumsal hiyerarşiler ve eşitsizliklerden neşet eden yönetim zihniyetinin halatlarını kuran dinamiklerdir. Yani nüfusun düzenlenmesinde ve bedenlerin üretken ve disiplinli hale gelmesinde cinsiyet önemli referans kaynaklarındandır. Dolayısıyla nüfusa ve tekil bedenlere dair düzenleme ve disiplin teknikleri ve stratejiler toplumsal cinsiyetlidirler. Bu stratejiler hem ekonomik hem de politik stratejilerle ilişki içinde etkinlik kazanırlar. Başka türlü onların hegemonikleşmesi de düşünülemez.

Sonuç olarak AKP basitçe bir baskı rejimi inşa etmek dışında, nüfusu ve bireysel bedenleri hedefleyen toplumsal cinsiyetli söylemler ve teknikler yoluyla; yeni öznellikler üreterek ve popüler kitleleri mobilize ederek; sosyo-ekonomik ve siyasal sorunlara belirli bir yönetim zihniyeti temelinde yanıt üreterek ve toplumsal mücadelelere tepki vererek etkili bir iktidar mekaniğinin ve yönetim zihniyetinin hegemonik olmasına katkı sunmuştur. AKP iktidarının ilk on yıllık döneminde kadınların eşitlik ve kamusal alana dahil olma taleplerini destekleyen politikalar üretirken, 2008’de patlak veren dünya ekonomik krizinin akabinde ve özellikle de 2010 Anayasa Referandumu sonrasında kendi iktidarını devlet ve toplum içinde konsolide ettikten sonra, güç bloğunda ortaya çıkan çatlamalara, siyasal ve toplumsal muhalefete sert bir tutumla yanıt vermiş ve daha otoriter bir siyasete doğru yelken açmıştır. Ortaya çıkan siyasal kriz sonucunda bir önceki dönemde dayandığı liberal ittifak dağılır. Böylece neoliberal ve neomuahafazakar kimlik politikaları yerini, radikal muhafazakar, milliyetçi ve otoriter popülist politikalara bırakır. Bu da onun toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını terk ederek, neoliberalizmin krizinden olumsuz etkilenen, iktidarlarını ve güçlerini kaybettiklerini düşünen ve bunu yeniden konsolide etmek arzusu duyan erkeklere (kollektif veya tekil) yönelmesiyle sonuçlanır. Fraser (2009, 2013) benzer bir geçişi Amerika bağlamında irdeler ve onu ilerici neoliberalizmden, aşırı gerici neoliberalizme geçiş olarak tanımlar. Böylece neoliberalizmin krizinin ve ona karşı gelişen otoriterleşme tepkisinin küresel olduğu anlaşılır. Ancak Türkiye’de bu geçiş her zaman olduğu gibi çok daha sert yaşanır. AKP sadece toplumda derinleşen sorunlara karşı yükselen tepkiyi güçlü muhafazakar ve otoriter çözümlerle buluşturamaz ve bu öfkeli toplumsal tabanı sürekli kılmak ve genişletmek üzere söylemler ve politikalar geliştirmez, aynı zamanda devletin güvenlik aygıtlarını muhalif sesleri bastırmak üzere sert bir biçimde kullanır.

Neoliberalizm, bedeni kişisel ve toplumsal rekabet, verimlilik ve tüketim ilkeleriyle ilişkili olarak ele alır (Foucault, 2008); bedensel hazları ve enerjiyi bastırmaz aksine bireysel ve toplumsal girişimcilik ve rekabete dayanan piyasa merkezli tüketim ve üretim ilişkilerine kanalize eder. Bu çerçevede, yapısal sorunların yerine bireysel özerkliği ve sorumluluğu ön plana çıkarır. Birey hem kendi başarısından hem de başarısızlığından sorumludur. Bu bağlamda bedenlerin esnek piyasa ilişkilerine, üretim ve tüketim mekanizmalarına uyum sağlaması beklenir. Neoliberalizmin yücelttiği girişimci birey için, toplumsal alanın kendisi bir dayanışma ve ortaklık alanı değil, bireysel hazzın ve gücün maksimize edileceği bir rekabet alanıdır: öznelere birbirleriyle kurdukları toplumsal bağlar, ortak iyi etrafında değil, rekabete dayanan piyasa ilişkileri temelinde şekillenir. Neoliberal özne, piyasada karşılaştığı yeteneklerin dinamik ve yaratıcı uyarlamaları temelinde kendini başkalarına göre ve başkaları için şekillendirir (“insan

sermayesine yatırım yapar”).

Liberal ilkelerin bu en uç noktasına götürüldüğü biçimiyle neoliberal yönetsellik, uygulamada genellikle muhafazakâr ve otoriter güçlerle iş birliği içinde maddileşirler ve etkili olurlar; örneğin, geleneksel aile yapıları ile neoliberal esnek çalışma modeli veya girişimci birey aynı anda savunulur ve etkili kılınır. Bu ortaklık veya koalisyon, refah devletine alternatif olarak çekirdek aileye ve merkezi devlet otoritesine dayanılarak yeniden şekillenir (Brown, 2015; Cooper, 2017; Fraser, 2009 ve 2013; Hall, 1988; Jessop, 2016; Jessop vd 1988). Bu noktada Fraser (2013 ve 2019) otoriter, muhafazakâr ve liberal söylemler ve stratejilerin farklı biçimlerde eklemlendiği farklı neoliberalizmlerden veya neoliberalizmin farklı aşamalarından (klasik neoliberalizm, ilerici neoliberalizm ve aşırı gerici neoliberalizm) söz eder.

Bu çalışmada bu sentezlerin izi, Türkiye’de AKP hükümetinin kürtaj, doğum kontrolü, aile gibi somut politika alanlarında uyguladığı biyopolitik düzenlemeler ve stratejiler üzerinden sürülecektir. Bu perspektiften, AKP’nin toplumsal cinsiyet ve üreme politikaları, yalnızca muhafazakâr bir ideolojinin politik ifadeleri olarak değil; aynı zamanda nüfusu, doğurganlığı ve aile yapısını neoliberal-neokonservatif rasyonalite çerçevesinde düzenlemeye yönelik biyopolitik müdahaleler olarak ele alınacaktır (Özgüler ve Yazar, 2017). Morgan ve Roberts’a (2012) göre bu tür politikaların “üreme yönetselliği” olarak tanımlanabilir: hükümet, bireylerin üreme kararlarını doğrudan yasaklar yoluyla değil, ahlaki söylemler, normatif çerçeveler ve mikro düzenlemeler aracılığıyla (örneğin sağlık alanındaki yönetmeliklerle ve bu alandaki aktörlerle iş birliği temelinde) gerçekleştirir. Bütün bunların söylemsel çerçevesinin kuruluşunu incelemek için Yuval-Davis’in (1993 ve 1997) “toplumsal yeniden üretim ve milliyet” analizine başvurulabilir. Yuval-Davis’e göre kadınlar, ulusların biyolojik ve kültürel yeniden üreticileri olarak işlev görürken, milliyetçi söylemler kadın bedenini hem ulusal kimliğin sembolik taşıyıcısı hem de demografik politikaların doğrudan nesnesi haline getirir. Foucault ve Agamben’in kuramlarının sunduğu genel çerçeve içinden bakıldığında, AKP’nin üreme ve cinsiyet politikaları, yaşam ve ölüm üzerindeki iktidar pratiklerinin somutlaşmış ve stratejik olarak kodlanmış halidir. Fraser’ın kuramından bakılınca da AKP’nin pronatalist ve toplumsal cinsiyet eşitliği karşıtı politikaları toplumsal yeniden üretim rejiminin bir parçasıdır. Bu makale AKP’nin kadın bedenini pronatal ve aileci politikaları yoluyla aşırı gerici neoliberalizmin ve dolayısıyla kapitalizmin hizmetine nasıl sunduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Kadınların doğurganlık kararları, tıbbi erişim hakları ve kürtaj pratiklerine dair geliştirilen düzenlemeler, neoliberal biyopolitik yönetselliğin en görünür tezahürleridir.

Metodolojik olarak çalışma, söylem analizi yaklaşımını benimsemektedir. Özellikle siyasi söylemler, yasa değişiklikleri ve siyasi elitlerin kamusal deklarasyonları üzerinden kadın bedenine ilişkin anlamların nasıl üretildiği ve ne tür düzenlemeler önerildiği incelenmiştir. Metodolojik açıdan çalışma, söylem analizini yalnızca siyasi konuşmalar ve medya metinleriyle sınırlı tutmayarak, resmi hukuki düzenlemeler, Cumhurbaşkanlığı genelgeleri ve kurumsal belgeler gibi birincil kaynakları da kapsayan geniş bir söylemsel alan olarak tanımlar.

Bu genişletilmiş söylem analizi çerçevesi, politika belgelerinin yalnızca birer idari metin olmadığını; aynı zamanda belirli özne konumları, normlar ve yaşam biçimleri ürettiğini kabul eder. Nitekim 2026 tarihli “Aile ve Nüfus On Yılı (2026-2035)” Cumhurbaşkanlığı Genelgesi gibi belgeler, hem dönemin yönetimsellik mantığının en yoğunlaşmış ifadeleri hem de biyopolitik müdahalenin araçları olarak çözümlenmektedir. Bu yaklaşım, Foucault'nun (1980, 1982) “iktidar-bilgi rejimleri” kavramından hareketle, resmi belgelerin nasıl belirli gerçeklik tanımları ve özne biçimleri ürettiğini göstermeyi amaçlar.

Neoliberal-Neomuhafazakar AKP'nin İlk Dönem Kadın Politikaları

AKP'nin 2002 yılında iktidara gelişi, yalnızca siyasal iktidarın el değiştirdiğini değil; Türkiye'de devlet-toplum ilişkilerinde, üretim alanındaki düzenlemelerde ve toplumsal cinsiyet rejiminde yeni bir sürece girildiğini işaret eden tarihsel bir kırılma anıdır. Bu dönemi yalnızca AB uyum sürecinin bir sonucu ya da muhafazakâr siyasetin güçlenmesi şeklinde okumak yetersiz kalır. AKP'nin siyasi projesi, yukarıda açıldığım ve Foucault'nun yönetimsellik ve iktidar kavramlarıyla, Gramsci'nin hegemonya kuramını birleştiren kuramsal çerçeve içinden ele aldığım, neoliberal ve neokonservatif rasyonalitelerin özgül bir eklemlenmesi biçiminde işlediği ve toplumsal rızanın bu zemin üzerinde güçlendiği görülmektedir (Yarar, 2020). AKP'nin ilk dönem kadın politikaları kadın bedenini ve kadın öznelliğini yeniden düzenleyen çok katmanlı bir iktidar teknolojisinin gelişiminde lokomotif görevi görmüştür. Söz konusu dönem, bir yandan hak genişlemelerinin yaşandığı; diğer yandan neoliberal piyasa rasyonalitesinin kadın hakları söylemi aracılığıyla toplumsal alana nüfuz ettiği özgül bir hegemonik moment olarak değerlendirilmelidir. Feminist söylem ve talepler neoliberal bir muhafazakar yaklaşımla yeniden yorumlanırken, farklı toplumsal kesimleri eklemlenmeyen bir “liberal konsensüs” inşa edilmiş; ancak bu uzlaşma zemini yapısal eşitsizliklerin görünmezleşmesini mümkün kılmıştır (Yarar, 2020; Coşar ve Yeğenoğlu, 2011).

AKP'nin ilk dönem başarısı, Gramsci'ci anlamda geniş ve çoğulcu bir hegemonik blok kurabilmiş olmasında yatar. Önceki İslamcı siyasal gelenekten ayrılarak benimsediği “muhafazakâr demokrasi” söylemi aracılığıyla AKP; yalnızca muhafazakâr kesimleri değil, liberal çevreleri, AB yanlısı reformist aktörleri, ulusal ve küresel sermaye çevrelerini, yerel girişimcileri ve küçük üreticileri bir araya getiren bir uzlaşma zemini yaratır (Ağartan, Buğra ve Savaşkan, 2015; Coşar ve Yeğenoğlu, 2011). Bu uzlaşma salt bir seçimsel koalisyon değil; Gramsci'nin deyimiyle “tarihsel blok” niteliği taşıyan, ekonomik, siyasal ve ideolojik-kültürel düzeyleri kapsayan organik bir bloktur (Gramsci, 1971; Hall, 1988). Kadın hakları alanındaki reformlar bu konsensüsün ve bloğun çimentosu işlevi görmüştür. Özellikle AB uyum sürecinde gerçekleştirilen Medeni Kanun ve Ceza Kanunu reformları, AKP'nin uluslararası meşruiyet üretiminde kritik bir işlev üstlenmiştir. Kadına yönelik şiddetle mücadele düzenlemeleri ve kadınların kamusal alana katılımını teşvik eden söylemler, partinin reformcu-demokratik imajını pekiştirir; böylece kadın hakları söylemi yalnızca normatif bir demokratikleşme hedefi olmaktan çıkarak AKP'nin hem ulusal hem de uluslararası meşruiyet üretiminin stratejik aracına dönüşür (Acar ve Altunok,

2013; Arat, 2010).

Bu süreçte belirleyici olan birkaç etken birlikte işlemiştir. Bunların başında kadın hareketinin kazandığı ivme ve İslami feminizmin Türkiye’deki gelişimi gelmektedir. Özellikle 1990’larda İslami hareket içinde siyasallaşan kadınlar, AKP’nin iktidara geldiği yıllarda kamusal figürler olarak belirginleşmiş; feminist argümanları bilen ve dönüştüren bu aktörler hem parti içinde hem sivil toplum alanında etkili söylemler geliştirmişlerdir (Saktanber, 2002; Yılmaz, 2015). Seküler kadın hareketi ile AKP arasında, AB sürecinin sağladığı reformist ortam çerçevesinde -özellikle Ceza Kanunu değişiklikleri sürecindeki kadın örgütleri baskısında somutlaşan- belirli alanlarda iş birliği ve etkileşim de mümkün olabilmiştir (Acar ve Altunok, 2013; Arat, 2016). BM’nin ve uluslararası kadın örgütlerinin desteklediği fon ve projeler toplumsal cinsiyet eşitliği gündeminin güçlenmesine önemli katkı sağlamıştır. Bütün bu faktörler, AKP’nin benimsediği söylemi Jessop’ın “insan yüzlü neoliberalizm” ve Fraser’ın “ilerici neoliberalizm” (progressive neoliberalism) (Jessop, 2006 ve 2007c; Fraser, 2013 ve 2019) olarak nitelendirdiği küresel eğilimle buluşturmuş; kadın politikaları ve toplumsal cinsiyet eşitliği, bu hegemonik güç bloğunun tutkalı işlevini üstlenmiştir. Feminist söylem ve taleplerin neoliberal bir çerçeveye çekilmesi ve yasal reformların neoliberal muhafazakarlık izgesi içinde tanımlanması da tam bu zeminde gerçekleşmiştir (Yarar, 2020). Bütün bunlar inşa edilen hegemonik konsensüsün iç mantığını kavramak için önemlidir.

Fraser’a göre ilerici neoliberalizm; neoliberal ekonomik dönüşüm ile özgürlük, çeşitlilik ve kadın hakları söylemlerini aynı hegemonik proje içinde birleştirirken, kimlik politikalarına dayanan yeni sol argümanları ve liberal söylemleri sınıfsal, etnik-ırka ve cinsiyete dayalı eşitsizlikleri görünmez kılan söylemsel pratiklere dönüştürür. AKP’nin ilk dönem kadın politikaları da benzer bir mantıkla işlemiştir: demokratikleşme ve özgürlük söylemleri öne çıkarılırken neoliberal ekonomik dönüşüm derinleştirilmiş, emek piyasaları esnekleştirilmiş ve sosyal devlet mekanizmaları giderek zayıflatılmıştır (Yarar, 2020). Bu çerçevede Catherine Rottenberg’in neoliberal feminizm olarak adlandırdığı kadın hakları söyleminin Türkiye’de de güçlenmesine AKP de politikalarıyla katkı sunar. Rottenberg’e göre neoliberal feminizm, feminist siyasetin kolektif ve yapısal dönüşüm perspektifini geri plana iterek kadınları bireysel başarı, öz-yatırım, girişimcilik ve kişisel dayanıklılık ekseninde yeniden tanımlar (Rottenberg, 2018). AKP’nin bu ilk dönemdeki kadın politikaları yakından incelendiğinde kadınların kamusal alana katılımını toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde savunduğu, ancak esasen bunu mümkün kılacak yapısal dönüşümler gerçekleştirilmek yerine, kadınları bireysel başarı göstermeye ve girişimci olmaya çağırmanın dışında bir politik tutumun geliştirilmediği görülmektedir. Böylece 1980’lerden bu yana kadınların güçlenmesini savunan feminist politikaların içi boşaltılarak, kadınlar da neoliberal ekonominin başarı ve rekabet arayan bireylerine dönüştürülmek istenir. Kadınların güçlenmesini engelleyen yapısal eşitsizliklerin dönüştürülmesi ise gündem dışında tutulur.

Foucault’cu anlamda neoliberal özneleşmenin temel mantığı tam burada açığa çıkar: bireyler kendi yaşamlarının girişimcisi olarak konumlandırılırken başarısızlıkların ve kırılganlıkların

sorumluluğu da bireye bırakılır. Neoliberalizmin bu bireyci boyutu zaman zaman muhafazakar düşüncenin aileci yaklaşımından destek alarak eklektik bir biçim kazanır. Sosyal devletin küçülmesiyle ortaya çıkan boşluk bireyci düşünceyle olduğu kadar aile ve otoriter devlet biçimleriyle giderilmeye çalışılır (Foucault, 2008; Brown, 2015). Fraser gibi Melinda Cooper (2017) da neoliberal yönetimselliklerin, refah devletinin çözülmesiyle ortaya çıkan sosyal yeniden üretim krizini aileyi yeniden merkezileştirerek yönetmeye çalıştığını; ailenin bu süreçte hem bakım sorumlulukların hem de piyasanın yarattığı belirsizliklerin çözümlendiği temel kurumsal birim işlevini görmeye zorlandığını belirtir.

Türkiye’de neoliberal feminizm muhafazakar ilkelerle birlikte ele alındığında ortaya çıkan bu hibrit yapı, AKP’nin en özgün siyasal üretimini oluşturmaktadır. Neoliberal yönetimsellik bireyleri “kendi kendinin girişimcisi” olarak konumlandırırken toplumsal eşitsizlikleri bireysel sorumluluk alanına indirger; muhafazakar yaklaşım ise kadınları öncelikle aile içinde tanımlayarak annelik rolünü merkezileştirir. AKP bu iki rasyonaliteyi eklemleyerek yoksulluğu, güvencesizliği, bakım emeğini ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini depolitize etmiş; çözümü bireysel dayanıklılık, girişimcilik ve aile içi fedakârlıkta aramıştır (Yarar, 2020). Fraser ilerici neoliberalizmin yeniden üretim krizine çözümünün çift maaşlı aile modeli olduğunu ileri sürer. Yani artık aile içinde erkekler dışında kadınlar da çalışarak aile bütçesine katkı sunacaktır. Bir tür özgürleşme olarak sunulan bu model Rosalind Gill’in (2007) postfeminist kültür analizleriyle de rezonans içindedir: postfeminist kültürel atmosferde kadınlar özgürleşmiş bireyler olarak temsil edilirken aynı zamanda onları sürekli emek piyasasına hakim olan öz-denetime ve bireysel başarı baskısına tabi kılınırlar. Benzer dinamiklerin izlerine Türkiye’de AKP döneminde de rastlanır. Türkiye bağlamında da kadınların iş gücü piyasasına katılımı teşvik edilirken annelik, aile içi bakım emeği ve geleneksel cinsiyet rolleri aynı anda korunmuş ve ahlaki olarak yüceltilmiştir. Böylece kadınlar hem piyasanın rekabetçi öznesi hem de ailenin görünmez bakım emeğini taşıyan öznesi olarak çifte bir yük altında konumlandırılmıştır. Bu süreç kadın emeğinin çifte sömürsünün meşrulaştırılması sürecidir: kadın güçlenmesi söylemi bu sömürüyü kadınların “özgür seçimi” olarak yeniden çerçeveler. Bu durum, İlkcaracan’ın (2012) ve Dedeoğlu’nun (2012) araştırmalarıyla da doğrulanmaktadır: kadınların iş gücüne katılımı görece olarak artmış, ancak bakım yükü eşit biçimde dönüşmemiş; aksine bu yük ağırlıklı olarak kadınların üzerinde kalmaya devam etmiştir. Aileyi toplumsal çözülmenin panzehiri olarak idealize eden bu yaklaşım, daha sonra neoliberalizmin yarattığı sosyal krizleri absorbe etmeye çalışan muhafazakar milliyetçiliğin ve otoriter bir devlet stratejisinin güçlenmesiyle sonuçlanacaktır (Bruff, 2014; Tansel, 2018; Fraser, 2019).

Başörtüsü meselesi, bu yönetimsellik rejiminin işleyişini somutlaştıran en çarpıcı örneklerden birini teşkil etmektedir. AKP’nin ilk yıllarında başörtüsü meselesini doğrudan siyasal çatışmanın merkezine taşımaması, salt pragmatik bir tercih değil; hegemonik konsensüsü korumaya yönelik bilinçli bir yönetimsellik pratiğidir (Yarar, 2023: 183). Bu strateji, partinin geniş bir toplumsal tabana oturabilmesini sağlayacak “çatışmasızlık” söylemine ve liberal bir konsensus arayışına güç kazandırmıştır.

Başörtüsü böylece devlet merkezli yasak tartışmalarının ötesine taşınarak neoliberal tüketim kültürü içine yerleştirilmiştir. Böylece gelişen “tesettür modası” yeni bir muhafazakar yaşam biçiminin ve ona hizmet eden yeni bir sektörün en sembolik adı olurken, baş örtüsünün kamusal görünürlüğü artar (Yarar, 2023: 183; Göle, 1996). Burada Foucault’cu anlamda klasik disiplinler iktidarın yerini, tüketim pratikleri ve piyasa mekanizmaları üzerinden işleyen daha esnek ama son derece etkili bir özneleşme süreci almıştır: başörtülü kadın artık yalnızca dini kimliğin taşıyıcısı değil, yeni bir muhafazakar modernliğin ve buna uygun tüketim kültürünün aktif öznesi konumuna gelir. Böylece başörtüsü ve tesettür 1990’lardaki güçlü siyasal anlamından giderek uzaklaşır. Bunun yerine başörtüsü artık muhafazakâr kadın kimliğiyle neoliberal piyasa ilişkileri arasındaki bağ kuran ve sınıfsal ayrışmaların sınırlarını çizen bir göstergeye ve bir metaya dönüşmüştür (Saktanber, 2002; Yılmaz, 2015).

Bu dönüşüm, Ağartan, Buğra ve Savaşkan’ın (2015) çözümlediği yeni muhafazakâr orta sınıfların oluşumu süreciyle doğrudan bağlantılıdır. Yeni muhafazakâr burjuvazi yalnızca ekonomik bir sınıf değil; aynı zamanda özgün kültürel normların taşıyıcısı olarak şekillenmiştir. Başörtüsü bu yeni sınıfsal kimliğin sembolik sermayesi, onu taşıyan kadın bedeni ise kültürel olduğu kadar sınıfsal hegemonya mücadelelerinin bir alanı haline gelmiştir (Yarar, 2023). Başörtülü kadın figürü artık yalnızca mağduriyet anlatısının değil; girişimcilik, tüketim, eğitim, profesyonellik ve kamusal görünürlük söylemlerinin de taşıyıcısıdır. Foucault’cu mikro iktidar analizleri açısından bakıldığında, bu dönüşümün yalnızca yasal reformlarla gerçekleşmediği görülür: medya, moda endüstrisi, reklam sektörü, kadın dergileri, televizyon programları ve sivil toplum kuruluşları gibi mikro alanlar AKP’nin kadın politikalarının temel taşıyıcılarıdır; yeni yönetim mantığı devlet stratejileri yoluyla ancak devletin ötesine taşarak toplumsal yaşamın kılcal damarlarına nüfuz etmiştir (Foucault, 1991; Rose, 1999). Kadınlar yalnızca baskıya maruz kalan öznelere değil; aynı zamanda belirli normları içselleştirerek yeniden üreten aktif öznelere konumlanmıştır.

Sonuç olarak AKP’nin ilk dönemindeki kadın politikaları, liberal reformlar ve toplumsal cinsiyet eşitliği söylemiyle karakterize edilse de bu politikaların derin yapısında neoliberal ve muhafazakar rasyonalitelerin iç içe geçtiği görülmektedir. Bu dönemde kadınların kamusal alandaki varlığını artırmak isteyen piyasa temelli neoliberal feminist bir yaklaşımın yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu yaklaşım kadınların güçlenmesini bireysel başarı ve girişimcilik üzerinden kurgulayarak yapısal eşitsizliklerin görünmezleşmesine yol açmıştır. Aynı zamanda aile ve geleneksel değerlerin korunması, bu neoliberal dönüşümün toplumsal etkilerini dengelemeye yönelik bir mekanizma olarak işlev görmüştür. Bu çelişkili ama son derece kapsayıcı ve esnek stratejiler bütünü, Ortadoğu’daki savaşların ve küresel kapitalizmin krizinin de etkisiyle Türkiye’nin derinleşen toplumsal ve siyasal sorunlarına çözüm üretemez hale gelir.

AKP'nin Otoriterleşme Manevrası ve Toplumsal Cinsiyet Karştı, Aileci ve Pronatalist Politikaların Güçlenmesi

AKP'nin Otoriterleşme Manevrası

Gücünü hem devlet hem de toplum içinde konsolide eden AKP'nin özellikle 2010 sonrasında güçlenen toplumsal cinsiyet karşıtı politikaları, Türkiye'de siyasal iktidarın yeniden yapılanmakta olduğuna ve bunun çok katmanlı bir dönüşüm olduğuna işaret etmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca otoriter ya da muhafazakâr bir rejimin güçlenmesi gibi tekil kavramlarla açıklanamaz. Bu süreç Gramsci'ci bir yaklaşımla, kapitalizmin krizinin yarattığı genel konjonktürün bir sonucu olarak ele alınacaktır. 2008 küresel finans krizi, 2010 anayasa referandumunda elde edilen başarı ve ard arda kazanılan seçimler AKP'nin devlet ve toplum içindeki gücünün konsolide etmesine imkân verirken, iktidar bloğundaki güç mücadelesinin artmasına neden olur. Neoliberalizmin derinleştirdiği toplumsal sorunlara ve AKP'nin neoliberal ve muhafazakar politikalarına karşı yükselen siyasal ve toplumsal tepkiler, AKP'nin dayandığı liberal tonu olan hegemonik bloğun dağılması sürecini hızlandırır. Bu tepkileri etkisizleştirmek, yapısal sorunları görünmez kılmak ve toplumdaki sağ güçleri mobilize etmek üzere, AKP daha otoriter ve muhafazakâr bir siyasi çizgiye kayar. Kısaca AB sürecinin zayıfladığı bu dönemde, gücünü konsolide eden AKP liderliğinde, ilerici güçlere karşı daha radikal muhafazakâr ve otoriter bir hat oluşturulur. Fraser'ın da belirttiği gibi bu yeni hat, ilerici neoliberalizmin yarattığı toplumsal hasarlardan doğsa da çelişkili bir şekilde neoliberalizme karşı olmayıp, daha çok onun ilerici unsurlarına karşı bir tepki olarak örgütlenir.

Toplumsal cinsiyet karşıtı, aileci ve pronatalist muhafazakâr politikalar, yeni ittifakın ve siyasal hattın kurucu unsurlarındandır. Foucault'nun (1991) kuramı çerçevesinden bakıldığında, bu politikalar ve söylemler, toplumsal bedeni ve yaşamı yönetme biçimi bakımından devlet stratejilerinin geçirdiği değişimin ve yeni bir yönetimselliğin gelişiminin göstergeleridir. Birinci bölümde vurgulandığı üzere, devlet özerk bir komuta merkezi değil "hegemonik bir etki"dir; yani süregelen iktidar ilişkilerinin ve stratejilerinin dinamik ve kırılğan bir sonucudur veya yoğunlaşmış halidir (Sevilla-Buitrago, 2017). Bu temelde AKP politikalarının dönüşümü, devlet dışı iktidar ilişkilerinin -özellikle sınıf, toplumsal cinsiyet ve etnik dinamiklerinin ve üretim, yeniden üretim ve doğa-toplum ilişkilerinin- stratejik olarak yeniden kodlanmasıdır. Jessop'un (2007b) formülüyle söylersek, iktidar ilişkilerinin mikro fiziğinin makro fiziğe dönüştürülmesi sürecidir.

İlk iktidar döneminde görece baskın olan ilerici neoliberal rasyonalite, kadınları piyasa aktörleri olarak konumlandıran, bireyselliği ve girişimciliği teşvik eden bir çerçeve sunarken; özellikle 2010 sonrasında belirginleşen yönelim neoliberalizmin kimlik siyasetinin ilerici unsurları yerini, radikal muhafazakâr, milliyetçi ve otoriter politikalara bırakmaya başlaması olur. Bu gelişmenin Fraser'ın Amerika'da Trump yönetiminde yükseldiğini belirttiği hiper reaktif bir neoliberalizmin gelişimiyle benzerlik göstermektedir. Fraser'a göre neoliberalizmin yarattığı toplumsal tahribat

-güvencesizleşme, emek piyasasının esnekleşmesi, sosyal devletin çözülmesi, topluluk bağlarının aşınması- kaçınılmaz olarak karşı-hareketleri doğurur; ancak bu karşı-hareketler her zaman ilerici olmak zorunda değildir. Bu temelde ortaya çıkan işsizlik gibi sorunların günah keçileri olarak, neoliberalizm değil, onunla eklemlenen ilerici kimlik politikaları ve bu politikaları savunan toplumsal güçler ilan edilir. Kadınları çalışma yaşamına davet eden retoriklerin yerini, giderek daha fazla eril tahakkümün yeniden güçlendirilmesini, kadın bedeni üzerindeki kontrolün arttırılmasını hedefleyen politika ve söylemler alır (Kandiyoti, 2025). Erkeklerin neoliberalizmin etkisiyle yaşadıkları ekonomik ve sosyal gerileme ve güç kaybının müsebbibi olarak, kadınların özgürleşme talepleri gösterilmeye başlar ve erkekler ailenin ve ulusun bekçileri olarak göreve çağıran söylemler güçlenmeye başlar. Dolayısıyla neoliberalizmin yarattığı sorunlar ve krizler moralleştirilir ve sorunların çözümü bu defa cinsiyetçi ahlaki söylemler yoluyla tekrar bireylerin sırtına yüklenir.

Bu dönemde neoliberalizmin iktisadi ve sosyal açıdan aşırı anti-devletçi söylemi, bu defa toplumun tamamen devletleşmesini veya güvenlikçi ve moral bir alana dönüştürülmesini hedefleyen yeni bir devlet stratejisiyle eklemlenir. AKP'nin devlet stratejisi sosyal devleti işlevsizleştirme ve karar mekanizmasını merkezileştirme ve denetim mekanizmalarını zayıflatırken, devletin güvenlik aygıtlarını güçlendirmeye dayanır. Devletin bu dönüşümü beraberinde hukukun ve siyasal aygıtların oldukça pragmatik kullanımını getirirken, toplumdaki eril tahakküm ve güç ilişkileri üzerindeki denetim zayıflar. Siyasette ve toplumda güç istenci o kadar denetimsizce yükselir ki narsist bir din ve milliyetçilik anlayışı anti entelektüel bir dalgayla birleşerek güç kazanır. Neoliberalizmin otoriter-milliyetçi-muhafazakâr ilkelerle ilişkisi güçlenirken, aşırı kâr mantığı ve merkezi otoritenin korunma güdüsü ile geliştirilen patronaj ilişkileri, siyasetin sermaye yaratmak üzere kullanımı gibi eğilimler daha da artar. Bir başka deyişle, Bruff'un (2014) da belirttiği gibi, tıpkı dünya da olduğu gibi Türkiye'de de 2008 finansal kriziyle birlikte neoliberal hegemonyanın otoriterliğe yönelik içsel eğiliminin ³ yoğunlaştığını ve bu süreçte devletin giderek daha cezalandırıcı bir nitelik kazandığını ve demokratik denetimden uzaklaştığını görürüz. Bu bağlamda Jessop (2016), daha önce krize yönelik geçici bir çözüm olan kemer sıkma politikasının, sürekli krize yönelik kalıcı bir "çözüm" olarak "kemer sıkma siyaseti"ne dönüştüğü ve bunun da ancak otoriter bir devlet stratejisi ile yönetilebileceğini söyler. Aspinall ve Duncan'a (2026) göre, bu şekilde ortaya çıkan neoliberal faşizmdir ve bu önceki neoliberalizmden radikal bir kopuş değil, otoriter devlet yönetiminin kolaylaştırdığı ve neoliberal hegemonyanın sosyal ilişkilerinin tam da özünde yer alan hem ekonomik hem de ideolojik cinsiyet ve ırk hiyerarşilerinin niteliksel bir yoğunlaşmasıdır.

AKP'nin ikinci dönemi tam da bu dinamiğin örneklendiği bir bağlam sunar: parti, neoliberalizmin etkisiyle güçlerini yitirdiğini hisseden ve güvencesizleşen kesimlerin (özellikle de kadın-erkek eşitliğini savunan liberal yaklaşımın ana akımlaşmasından ve kadınların görece bir özgürleşme yaşamakta olmasından rahatsızlık duyan erkeklerin) kaygılarını kendi neoliberal ve otoriter yönetim zihniyetine verilen toplumsal desteğin temeline dönüştürmeyi ve bu tepkileri

³ Bu noktada neoliberalizm ile otoriter devlet arasındaki ilişkiyi neoliberalizmin yaygınlaşmaya başladığı yıllar çerçevesinde ele alan iki önemli eser Hall (1988) ve Jessop'ın (Jessop vd 1988) Thatcherizm analizini içeren çalışmalarıdır.

muhafazakar ve milliyetçi motiflerle birleştirmeyi başarır. Böylece özellikle giderek daha prekerleşen veya kronik işsizlikle boğuşan erkekler arasında yükselen toplumsal öfke modernleşmeci ve Batıcı sekülerlere, feministlere, LGBTİ+’lara ve Batı sömürgeciliğiyle iş birliği yapmakla suçlanan liberallere veya solculara yöneltilir. Söz konusu süreç bu nedenle, Bruff’ın (2014) “otoriter neoliberalizm” kavramının da işaret ettiği gibi, neoliberalizmin geri çekilmesinden ziyade radikal muhafazakâr-milliyetçi ve otoriter bir çerçevede yeniden işlevlendirilmesini ifade etmektedir (Yarar, 2020). Bu çerçevede AKP’nin kadın politikaları, neoliberal yönetimselliğin bireyselleştirici ve piyasalaştırıcı mantığı geri planda olsa da varlığını sürdürürken, muhafazakâr ve milliyetçi ideolojilerin normatif düzen kurma kapasitesinin giderek daha etkili olmaya başladığı bir zemine taşınır.

Fraser’ın kuramsal önermelerini Gramsci’nin (1971) hegemonya kuramıyla birlikte okuduğumuzda söz konusu süreç, yalnızca baskı yoluyla değil rıza üretimi ve popüler ittifaklar kurma kapasitesi aracılığıyla işleyen hegemonik bir yeniden yapılanma olarak okunabilir. Gramsci’nin hegemonya kavramı da tıpkı Foucault’nun iktidar kuramı gibi bu sürecin yalnızca zor yoluyla kurulmadığını gösterir. Yoksullaşan muhafazakâr erkeklerin öfkesi, kadınların güvenlik talepleri ve milliyetçi demografik kaygılar, anti-emperyalist pozisyonlar tek bir aşırı gerici neoliberal yönetim zihniyeti içinde birleştirilir. Devletin sosyal politika alanındaki sorumluluklarını azaltması, bakım emeğinin aileye ve dolayısıyla kadınlara devredilmesine yol açarken, aile kurumu hem ideolojik hem de ekonomik bir düzenleme mekanizması olarak daha da güçlendirilmek istenir. Artık bir önceki dönemde etkili olan ilerici neoliberal söylemler, örneğin toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları söylemleri, geri çekilmeye başlar ve bunun yerine aileyi kadının asli varlık alanı olarak işaretleyen ve ailenin varlığını her ne pahasına olursa olsun korumayı kadının haklarından da yaşamından da önemli gören bir bakış açısı etkili kılınır. Bu durum, neoliberal kapitalizmin sosyal yeniden üretim krizinin Türkiye bağlamındaki özgül tezahürü olarak okunabilir. Fraser’ın (2009, 2016) belirttiği gibi, neoliberalizm sosyal yeniden üretim süreçlerini piyasaya ya da hane içine devrederek krizleri derinleştirirken bu krizlerin yükünü büyük ölçüde kadınlara yükler. Cooper’ın (2017) analizinde vurgulandığı üzere, neoliberal ve muhafazakar projeler görünürde çelişkili olmalarına karşın, aile kurumunu hem piyasa başarısızlıklarının tampon bölgesi hem de ahlaki disiplinin kaynağı olarak birlikte yeniden inşa etme eğilimindedirler. AKP’nin politikaları da benzer biçimde kadınları hem üretim hem yeniden üretim süreçlerinin merkezine yerleştirirken, bu emeğin yapısal koşullarını dönüştürmekten kaçınır. Kadınlar özellikle AKP’nin birinci döneminde emek piyasasının başarı arayan bireyleri olarak güçlendirilmek istenirken, ikinci dönemde siyasal çağrının ana öznesi yoksulluğun ve prekerliğin derinleşmesinden olumsuz etkilenen ve güçlerini kaybeden erkekler olur.

Çatışmacı Politikaya Geçiş ve Kürtaj Kaşısı, Pronatalist Politikaların Güçlenmesi

Yukarıda betimlenen yeniden yapılanma sürecinin ve AKP’nin politik manevrasının en belirgin tezahürü, kadın bedeni ve üreme pratikleri üzerindeki biyopolitik müdahalenin derinleşmesinde

ve söylemlerin daha da muhafazakarlaşmasında gözlemlenmektedir. Özgüler ve Yazar'ın (2017) işaret ettiği üzere, 2010 itibarıyla kürtajin biyopolitikasında belirgin bir değişim yaşanır. Erdoğan'ın aileci politikaları esasen uygulamaya soktuğu aile düzenlemeleri ve yasalar incelendiğinde görünürlük kazanır. Dindar bir nesli yetiştirmek gerekliliğini savunan Erdoğan aile kurumunu hem toplumsal ve ahlaki çözülmenin (Erdoğan konuşmalarında sık sık boşanmalardaki artıştan ve çocuk suçlarından dem vurur) hem de giderek azalan genç nüfus probleminin çözümü olarak görür. 2010 yılında Erdoğan, “demokratik açılım” buluşmaları kapsamında kadın temsilcileriyle Dolmabahçe’de yapılan toplantıda, “Ben zaten kadın erkek eşitliğine inanmıyorum. Onun için fırsat eşitliği demeyi tercih ediyorum. Kadınlar ve erkekler farklıdır, birbirinin mütemmimidir”⁴ şeklinde açıklama yapar. 24 Kasım 2014’te Kadın ve Demokrasi Derneği’nin (KADEM) düzenlediği I. Uluslararası Kadın ve Adalet Zirvesi’nde Erdoğan kadın erkek eşitliğinin fitrata ters olduğunu belirterek: ‘Kadınla erkeğin tabiatlarının, bünyelerinin farklı olduğunu’ ifade eder ve kadınların ‘hak mücadelesinin eşitlik kavramına takılıp adalet duygusunu ıskaladıklarını’ dile getirir.⁵ Burada görüldüğü gibi, eşitlik kavramı yerine fırsat eşitliği, adalet ve fitrat kavramları kullanıma sokulur. Böylece liberal hak kavramı yok sayılmaz, muhafazakar söylem içinde yeniden yorumlanır.

Kürtaj yasaları değiştirilme de pronatalist ve kürtajin karşıtı söylemler hükümet politikalarında giderek daha etkili olmaya başlar. Bu süreçte AKP’nin söylemsel stratejisi, kürtajin salt bir tıbbi prosedür ve kadınların bireysel tercihi olarak değil, “soykırım” ve “cinayet” gibi ahlaki, dinî ve politik referanslarla yüklü bir eylem olarak yeni bir çerçeve içine yerleştirmek olur. Erdoğan’ın 2012’de kürtajin doğrudan “cinayet” olarak nitelendirdiği o çarpıcı açıklaması, bu söylemsel dönüşümün doruk noktasını oluşturmaktadır. İstanbul’daki Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programı’nın uygulanmasına ilişkin 2012 Uluslararası Parlamenterler Konferansı’nın kapanış oturumunda yaptığı konuşmada Erdoğan “Sezaryenle doğumlara karşı olan bir başbakanım. Kürtajin cinayet olarak görüyorum. Buna kimsenin müsaade etme hakkı olmamalı. Ha anne karnında bir çocuğu öldürürsünüz ha doğduktan sonra öldürürsünüz. Hiçbir farkı yok. Buna karşı el birliği içinde olmalıyız” der ve çocukları çok sevdiğini ve her ailenin üç çocuk yapmasının mevcut nüfus problemimiz çözümü açısından önemli olduğunu vurgular.⁶ Buna karşı kadın örgütleri sosyal medyada “bedenimiz bizimdir” kampanyası başlatırlar. Erdoğan kampanyaya tepkisini ise 2 Haziran 2012’de Diyarbakır’da gösterir ve şu yanıtı verdi: “Benim bedenim, benim kararım diyenler feminist. Feminist kesim bunun propagandasını yapıyor. Bunun yanında yaşam hakkı var. Biz yaşam hakkından hareket ediyoruz. Bir vücutta cenin öldürüldüğünde ha yaşam halinde öldürülen ha orada. Bizim için aynıdır. Bunu öldürme hakkına kimse sahip değil.”⁷

⁴ Sol Haber, “Erdoğan’la açılım buraya kadar: Kadın ve erkek eşit olamaz” (Yayın Tarihi: 20.07.2010 , 18:30 Güncelleme Tarihi: 22.01.2025) <https://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/erdogan-la-acilim-buraya-kadar-kadin-ve-erkek-esit-olamaz-haberi-31112>

⁵ BBC News, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 2012’den bugüne tartışma yaratan nüfus planlaması açıklamaları”, 7 Mayıs 2018 (son erişim 20.06.2026) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44026368>

⁶ BBC News, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 2012’den bugüne tartışma yaratan nüfus planlaması açıklamaları”, 7 Mayıs 2018 (son erişim 20.06.2026) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44026368> ve <https://bianet.org/haber/erdogan-dan-kurtaj-cinayettir-138640>

⁷ BBC News, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 2012’den bugüne tartışma yaratan nüfus planlaması açıklamaları”, 7 Mayıs 2018 (son erişim 20.06.2026) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44026368>

Bu da liberal hak söyleminin tamamen terk edilmeyip, „hak” kavramının kadın öznenen yeni özne konumlarına (örneğin “ceninin yaşam hakkı”) devredildiğini gösterir. Böylece kadın bedeni, ilerici neoliberalizmle çerçevelenen eşitlik politikalarının kurucu unsuru olmaktan çıkıp, milliyetçi ve muhafazakâr tınıları çok daha güçlenmiş aşırı gerici neoliberalizmin pronatalist ve aileci biyopolitikalarının nesnesine dönüştüğünü gösterir.

AKP’nin politikalarındaki bu dönüşümü en iyi izleyebileceğimiz bir diğer mecra AKP’nin başörtüsü konusundaki politik tutumundaki değişimdir (Yarar, 2023). Ne yazık ki genel kamuoyunda AKP her zaman bir başörtüsü savunucusu olarak kodlandığı için, bu değişimler gözden kaçabilmektedir. Oysa başörtüsü gibi semboller de bu süreçte yeni anlamlar kazanır. 2010 sonrasında başörtüsü yalnızca bir özgürlük meselesi olmaktan çıkarak milliyetçi ve muhafazakâr kimliğin kurucu unsurlarından biri haline gelir. Bu süreçte AKP de temkinli tutumunu ve çatışmasızlık siyasetini bırakır ve daha açık ve sert bir biçimde başörtüsünü liberaller ve seküler kesimlere karşı savunmaya başlar. İlk defa bu dönemde konuyla ilgili tartışma yasal zemine taşınır ve gerekli yasal değişiklikler hayata geçirilir. Bu sembol, hem geçmiş mağduriyet anlatılarını canlı tutan hem de mevcut siyasal kutuplaşmayı derinleştiren bir araç olarak tekrar kullanılmaya başlar⁸. Göle’nin (1996) Türkiye’de modernite ve örtünme üzerine yaptığı çözümlemelerde ortaya koyduğu gibi, kadın bedeni kamusal alanda süregelen anlamlandırma mücadelelerinin temel sahnesidir; AKP döneminde bu sahne, laiklik-İslam geriliminin ötesinde milliyetçilik, Batı karşıtlığı ve cinsiyet politikalarının çakıştığı karmaşık bir ideolojik alanadönüştürülür. Böylece Müslüman ve muhafazakar kadın bedeni, daha güçlü bir biçimde kolektif kimliklerin ve siyasal antagonizmaların kurulduğu bir alan veya bir sınır unsuru haline gelir.

Foucault’nun (1978) beden ve nüfus arasında kurduğu ilişkiye dair analizin ışığında bu söylemsel hamle, tekil bedenlerin disipline edilmesi ile toplumsal bedenin -yani nüfusun- düzenlenmesi hedeflerini iç içe geçiren bir biyopolitik stratejinin tezahürüdür. Birinci bölümde vurgulandığı üzere cinsellik, hem bedenin yaşamına hem de türün yaşamına erişim aracıdır; dolayısıyla disiplin teknikleri için bir kriter ve düzenlemenin temeli işlevi görür (Foucault, 1978: 146). Kürtaj söylemi tam da bu kesişim noktasında işler. Agamben’e (1998) göre de modern biyopolitika aracılığıyla yönetimler bireyleri yalnızca politik aktörler olarak değil, cinsel üretim ve yeniden üretimle ilişkili varlıklar olarak kavrarlar. Fraser’ın (2023) toplumsal yeniden üretim rejimi veya Fassin’in (2009, 2012) biyopolitik yönetimsellik kavramları da bu yeni politikaların AKP’nin entellektüel liderliğini yaptığı yeni siyaset açısından önemini açıklar. Erdoğan’ın ceninin “yaşam hakkı” üzerinden geliştirdiği söylem, belirsiz tıbbi bir olguyu -ceninin hangi aşamada canlı sayılacağı sorusunu- dinî anlatılar alanına çekerek siyasallaştırmakta ve “hak” söylemini kadının bedensel özerkliği ve yaşam hakkı aleyhine araçsallaştırmaktadır. Kürtaj karşıtı söylem ve uygulamaların doğum yapmak istemeyen kadınların hamileliklerine son vermek isteme hakkını yok saymasının ötesinde, illegal ve merdiven altı yöntemlerle kürtaj olma eğilimini arttıracak ön

⁸ Konuyla ilgili detaylı analizler için bkz. (Yarar, 2023)

görülebilir ve bu noktada kadınların yaşam hakkının ve tercihlerinin pronatalist politikalara kurban edildiği söylenebilir. AKP'nin pronatalist söylemi, kadın bedeninin doğrudan nüfus politikalarının odağı haline gelmesine yol açar. Foucault'nun (1978) biyopolitika kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu durum nüfusun düzenlenmesi ve yaşamın yönetilmesi süreçlerinin kadın bedeni üzerinden nasıl yürütüldüğüne dair güncel bir örnektir. “En az üç çocuk” söylemi, bu biyopolitik mantığın hem söylemsel hem de normatif düzeydeki ifadesidir. AKP'nin söylemsel stratejileri incelendiğinde, Özgüler ve Yazar'ın (2017) da vurguladığı gibi hükümetin kürtaj karşıtı söylemini dinî, milliyetçi ve demografik argümanları iç içe geçirerek kurduğu görülmektedir. Dinen tasvip edilmediği ileri sürülen kürtaj, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası rekabette elini güçlendirecek genç ve aktif bir nüfusa sahip olmasını da engelleyeceği gerekçesiyle eleştirilir. Bu söylem, kadınların doğurganlığını bireysel bir tercih veya toplumsal bir rol olmanın ötesinde ulusal bir sorumluluk ve ahlaki bir görev haline getirir. Yuval-Davis'in (1997) çözümlediği “toplumsal yeniden üretim ve milliyet” ilişkisi tam da burada devreye girer: kadınlar ulusların hem biyolojik hem de kültürel yeniden üreticileri olarak konumlandırılırken, milliyetçi söylemler kadın bedenini demografik politikaların doğrudan nesnesi haline getirirler. Bu çerçevede kürtaj yalnızca ahlaki açıdan kabul edilemez bir eylem değil, aynı zamanda “Türk milletinin geleceğine” yönelik bir tehdit olarak sunulur.

O dönemde AKP'nin bu açıklamalarıyla başlattığı kürtaj tartışmalarının analizi birçok açıdan kritik önem taşımaktadır. Her ne kadar hükümet yasal bir yasak getirmemişse de, bunu AKP'nin başarısızlığı olarak tanımlamak yanlış olur, çünkü böylesi bir yorum onun söylemsel ve kurumsal düzeyde gerçekleştirdiği dönüşümü önemsizleştirir. Tersine, iktidarın işleyişinin baskıcı yasaklar değil normatif çerçeveler ve kurumsal pratikler üzerinden gerçekleştiğini - Foucault'nun (1978) “iktidarın üretken doğası” diye adlandırdığı olguyu- düşünürsek (Özgüler ve Yazar, 2017), bu yasağın gelmemesine rağmen 2008'den itibaren pek çok devlet hastanesinin kürtaj hizmetini fiilen durdurduğunu ya da kısıtladığını düşündüğümüzde bu dönüşümü daha iyi anlarız. Bu durum, yasal düzenleme yapılmaksızın idari ve kurumsal mekanizmalar ve politik söylemler yoluyla kadın bedeninin denetlenmesinin nasıl mümkün olduğunu göstermektedir. Yukarıda değindiğim “toplumun devletleşmesi” (étatisation) olgusu tam da burada somutlaşır: merkezi hukuk yerine mikro yönetmelikler aracılığıyla işleyen otoriter ve muhafazakâr devlet, toplumun kılcal damarlarına sızarak kadınların gündelik yaşamını ve bedensel özerkliğini doğrudan dönüştüren somut bir yönetimsellik pratiğine dönüşmektedir.

Morgan ve Roberts'ın (2012) “üreme yönetimselliği” kavramı bu sürecin işleyişini kavramak açısından son derece verimlidir: doğrudan yasaklar yoluyla değil, ahlaki söylemler, normatif çerçeveler ve mikro yönetim teknolojileri aracılığıyla biçimlenen bu biyopolitik müdahalenin dikkat çekici yönlerinden biri, kadınların, annelik ve fedakârlık gibi değerleri içselleştirerek kendi bedenlerini belirli normlara uygun biçimde düzenlemesini hedeflemesidir (Yazar, 2020). Foucault'nun (1982) özneleştirme (subjectivation) kavramıyla söylersek, AKP yeni söylemleri ve öznellikleri dolaşıma sokar ve yeni uygulamaları hayata geçirir. Bu süreçte annelik, doğal ve kaçınılmaz bir kader olarak sunulurken, alternatif yaşam biçimleri marjinalleştirilir ve ahlaki

veya siyasi nedenlerle suçlanır.

“Madur Erkekler”le İttifak, Toplumsal Cinsiyet Karşıtlığı ve Aileci Politikalar

Mart 2021’de hükümetin Türkiye adına, kadınlara yönelik şiddeti ele alan bir insan hakları anlaşması olan İstanbul Sözleşmesi’nden, sözleşmenin LGBTİ bireyleri ve haklarını dolaylı olarak tanımasıyla ilgili sorunları gerekçe gösterilerek çekilmesi bir diğer önemli olgudur. Elmas, Overdorf ve Aberer (2021), boşanmış erkeklerin hakları ile ilgili Facebook gruplarında dolaşan, İstanbul Sözleşmesi ve buna bağlı Türk yasasıyla ilgili dezenformasyon kampanyalarını inceleyen çalışmalarında, kendilerini liberal kadın haklarının mağdurları olarak tanımlayan erkek gruplarının söylemlerini ele alırlar. Elmas, Overdorf ve Aberer özellikle çocukların tek taraflı velayeti ile süresiz nafaka konularına odaklanan grupların daha sonra İstanbul Sözleşmesi’ni hedef almaya başladıklarını ve sözleşmenin eşcinselliği tanıdığını vurguladıklarını belirtirler. Dolayısıyla daha önce egemen olan liberal haklarla ilgili dertleri olan erkeklerin oluşturduğu sivil girişimler veya topluluklar hükümetin politikaları doğrultusunda harekete geçer. Böylece AKP’nin politik manevraları için sivil toplum alanında önemli bir zemin oluşturulur. Eşcinsellik ise sadece bir hastalık veya sapkınlık olarak değil, toplum için bir sorun olarak kodlanır ve eşcinselliği destekleyen söylem ve politikalar Türkiye’nin nüfus gücünü zayıflatmak isteyen güçlerin ajanları olarak fişlenirler.

Bu süreçte aileci ve pronatalist politikalar, AKP’nin ideolojik ve politik projesinin merkezine yerleşir. Bu dönemde giderek artan oranda aile yalnızca bir toplumsal kurum değil, aynı zamanda sosyal refah rejiminde devletin yerine geçen bir sosyal politika aracı olarak işlev görmektedir. Buğra ve Savaşkan’ın (2014) gösterdiği üzere, sosyal devletin geri çekilmesiyle birlikte bakım emeği, sosyal güvenlik ve dayanışma mekanizmaları giderek aileye devredilmiş; bu da kadınların ev içi emek yükünü önemli ölçüde artırmıştır. Kadınlar, çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve duygusal emek gibi faaliyetlerin başlıca taşıyıcıları haline gelirken, bu emek biçimleri ekonomik olarak değersizleştirilmiş ve politik olarak görünmez kılınmıştır. Bu durum, toplumsal yeniden üretimin depolitize edilmesine ve kadın emeğinin sistematik olarak sömürülmesine yol açmaktadır (Fraser, 2009). Dolayısıyla, yukarıda da belirtildiği gibi kadınlar, ulusun ve ailenin biyolojik ve kültürel yeniden üreticileri olarak konumlandırılırken, annelik milli bir görev olarak yüceltilmektedir.

AKP söyleminde ekonomik eşitsizlikler, toplumsal çatışmalar ve kültürel dönüşümler sıklıkla “ahlaki kriz” olarak çerçevelenmekte veya işlenmekte; bu krizlerin çözümü ise aileye dönüş ve geleneksel değerlerin güçlendirilmesi olarak sunulmaktadır (Yarar, 2023: 183). Neoliberalizmin krizini ahlakileştiren bu yaklaşım, toplumsal sorunların yapısal nedenlerini görünmez kılar. Böylece kadınlar toplumsal düzenin korunmasından ve yeniden üretilmesinden sorumlu, disiplin altına alınması gereken unsurlara indirgenirler. Kadın bedeni, bu süreçte hem ahlaki düzenin hem de toplumsal istikrarın sembolik taşıyıcısı haline gelir. Bütün bunlar Fraser’ın aşırı gerici neoliberalizm analizinin öngördüğü sonuçları doğrulamaktadır: neoliberalizmin yarattığı tahribatın enerjisi sisteme yöneltmek yerine, feminist, LGBTİ+ ve seküler kesimlere doğru

akıtılmakta, yapısal eleştiri etkisizleştirilerek mevcut düzenin yeniden meşrulaştırılması sağlanmaktadır.

Bu dönemde toplumsal cinsiyet eşitliği söyleminin sistematik biçimde zayıflatılması da dikkat çekmektedir. Eşitlik yerine “fıtrat” ve “tamamlayıcılık” kavramları öne çıkarılmış; kadın ve erkek arasındaki farklılıklar doğallaştırılarak toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri meşrulaştırılmıştır (Coşar ve Yeğenoğlu, 2011). Bu yaklaşım, feminist eşitlik taleplerini marjinalleştirirken kadınların kamusal alandaki varlığını belirli normatif sınırlar içinde tutmayı mümkün kılar. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği söylemi, “Batı kaynaklı” ve “yerli olmayan” bir ideoloji olarak çerçevelenerek meşruiyeti ortadan kaldırılmıştır (Acar ve Altunok, 2013). Bacchi’nin (1999) “sorunun politika olarak kurulması” analiz yöntemini kullandığımızda bu stratejinin işlevi daha da netleşir: feminist talepler “aile düşmanlığı” ve “kültürel emperyalizm” şeklinde kodlanarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik yapısal eleştirinin kamusal alandaki meşruiyeti zayıflatılmaktadır; eşitlik çözüm olarak değil, sorunun ta kendisi olarak sunulmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte seküler ve feminist kadınlar ile LGBTİ+ bireyler giderek artan biçimde disiplinci beden politikalarının hedefi haline gelirler. Toplumsal cinsiyet politikaları, yalnızca norm üretmekle kalmamış; aynı zamanda bu normlara uymayan bedenleri dışlayan ve marjinalleştiren bir işlev de üstlenmiştir (Acar ve Altunok, 2013; Ayata ve Doğangün, 2017). Butler’ın (1990, 2004) cinsiyet performatifliği ve beden politikası üzerine geliştirdiği kuramsal çerçeveye de örtüşen bu tablo şunu ortaya koymaktadır: devlet yalnızca doğurganlığı teşvik etmekle kalmayıp, aynı zamanda normatif heteroseksüelliği ve ikili cinsiyet rejimini zorunlu kılarak bu normlara uymayan bedenleri aktif olarak “tehdit” kategorisine yerleştirmektedir. AKP’nin beden politikası bu nedenle yalnızca pronatalist değil, aynı zamanda normatif heteroseksüelliği dayatan ve farklı beden/kimlik biçimlerini marjinalleştiren bütünleşik bir rejim oluşturmaktadır. Bu çerçevede “güçlü kadın” imgesi yalnızca belirli normatif sınırlar içinde kabul görmektedir: kadın kamusal alanda aktif olabilir, ancak bu aktivite aile kurumunun işlevselliğini tehdit etmemeli, tersine onu desteklemelidir. Erkekler ise neoliberalizmin yarattığı ekonomik güvensizlik ortamında “aile ve ulusun bekçisi” rolüne davet edilerek, kimliklerini yeniden inşa edebilecekleri bu tür bir sembolik alana sıkıştırılırlar (Kimmel, 2013).

AKP’nin 2025 yılını aile yılı ilan etmesi ve sonrasında yayımladığı genelgeler, bütün bu politik tutumların ve söylemlerin nasıl zaman içinde kristalize olduğunu ve onun otoriter ve muhafazakâr eğilimlerinin nasıl yoğunlaştığını daha net ortaya koyar. AKP 2025 yılının aile yılı olarak ilan ettiği gibi 1 Mayıs 2026 tarihli ve 2026/4 sayılı Cumhurbaşkanlığı “Aile ve Nüfus On Yılı (2026-2035)” Genelgesiyle bu hedef 10 yıla çıkarılır. Resmî Gazete’de yayımlanan bu belge, AKP’nin pronatalist ve aileci politikalarının kurumsal derinliğini ve uzun vadeli niteliğini en açık biçimde ortaya koymaktadır. Genelge, Türkiye’nin doğurganlık hızının “Cumhuriyet tarihimizin ölçülen en düşük seviyesine gerilediğini” tespit ederek bunu “varoluşsal bir tehdit” olarak tanımlar. Bu çerçeveleme, Foucault’nun (1978) biyopolitika analizinde tarif ettiği “nüfusun düzenlenmesi” mantığının 2020’ler Türkiye’sindeki doğrudan yansımasıdır: nüfus artık salt demografik bir değişken değil, devletin varoluşsal kaygısının nesnesi haline gelmektedir. Fassin’in

(2009 ve 2012) “biyopolitik yönetimsellik” analizi bağlamında, bu durum devletin yalnızca ekonomik ve politik stratejilerin geliştirildiği bir mücadele alanı olarak değil, aynı zamanda “yaşamın yöneticisi” olarak işlev gördüğünün açık bir göstergesidir. Genelgenin içeriği bu perspektiften incelendiğinde, AKP’nin “aile ve nüfus” söyleminin çok yönlü yönetsel işlevleri görünür hale gelir. Belge, bir yandan “cinsiyetsizleştirme akımı” ve “zararlı bağımlılıklar” gibi ifadelerle LGBTİ+ hareketi ve feminist talepleri “nesil, millî ve manevî değerlere” yönelik tehditler olarak konumlandırmakta; öte yandan evliliği, çok çocukluluğu ve “annelik ve babalığı” aile politikasının temel araçları olarak meşrulaştırmaktadır. Genelgenin 6. maddesi “annelik ve babalığı toplumsal bir değer olarak tahkim etmek” ve “çok çocuklu aile yapısını desteklemek” amacıyla somut uygulamaların hayata geçirileceğini açıkça ifade etmektedir. Bu temelde bir yandan kadın bedeni aile dışında değersizleştirilirken, alternatif aile modelleri -LGBTİ+’ların yaşam biçimine uygun aile biçimleri, genç kadınlar arasında giderek yaygınlaşan çocuk sahibi olmama eğilimi veya hayvanlarla kurulan bakım ve sevgi ilişkileri- meşruluğunu kaybetmeye ve meşru görülmemeye başlar.

Anneliği bireysel bir tercih olmaktan çıkararak devlet politikasının normatif hedefi haline getiren bu biyopolitik yaklaşım, 2012 kürtaj tartışmasının söylemsel mekanizmalarıyla olduğu kadar, son yıllarda uygulamaya konulan Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Vizyon Belgesi (2024-2028), Kadının Güçlenmesi Genelgesi (2025/4) ve Aile ve Gençlik Fonu gibi kurumsal araçlarla da doğrudan süreklilik içindedir. 2012’de yasal bir yasak biçiminde somutlaştırılmaya çalışılan pronatalist müdahale, 2026 itibarıyla artık on yıllık bir ulusal program ve kurumsal çerçeveye dönüşmüştür. Genelgenin 2. maddesi “tüm kamusal politika ve araştırmaların aile kurumuna ve nüfus değişimine etkileri yönünden değerlendirmeye tâbi tutulacağını” hükme bağlar. Bu düzenleme, pronatalist rasyonalitenin artık devletin tüm alanlarına nüfuz eden bir yönetimsellik ilkesine dönüştüğünü gösterir: sağlık, eğitim, ekonomi, kentsel planlama ve uluslararası politika, hepsinin “aile ve nüfus” perspektifinden yeniden kurgulanması hedeflenmektedir. Foucault’nun (1991) yönetimsellik analizinde öngördüğü biçimde, iktidar giderek daha kapsamlı, kurumsal ve uzun vadeli bir yönetim rasyonalitesi ortaya koyma çabasıdadır.

Bu biyopolitik yönetimselliğin güçlenmesinin arka planını, TÜİK verilerinin ortaya koyduğu demografik tablo oluşturur. Türkiye’nin toplam doğurganlık hızı (TFR) 2023 yılında 1,48 düzeyine gerilemiş; bu rakam, nüfusun kendini yeniden üretebilmesi için gerekli olan 2,1 eşik değerinin çok altında kalmaktadır. TÜİK’in nüfus projeksiyonları, mevcut doğurganlık eğilimlerinin sürmesi halinde çalışma çağı nüfusunun 2040’lı yıllarda belirgin biçimde daralacağını; yaşlı bağımlılık oranının 2050’ye kadar üç kata yaklaşacağını ve sosyal güvenlik sisteminin mevcut parametrelerle sürdürülemez hale geleceğini göstermektedir (TÜİK, 2023). Devletin bu demografik verileri söylemsel olarak işleme biçimi ise Foucault’nun (1980, 1982) “iktidar-bilgi rejimleri” hakkındaki yorumlarıyla güçlü bir biçimde örtüşmektedir: 1,48 TFR rakamı resmi belgelerde “varoluşsal tehdit”, “milletin geleceği” ve “neslin devamı” gibi milliyetçi ifadelerle çerçevelenerek kamusal alanda derin bir demografik kriz söylemi üretilir. Üstelik bu söylem milliyetçi ve muhafazakâr argümanlarla bütünleştirilir: LGBTİ+lar ve feministler,

Batı'nın sömürgeci komplolarının bir parçası olarak sunulur. Böylece yapısal bir demografik sorun, belirli kimlik gruplarına yönelik ahlaki ve milliyetçi bir seferberlik söylemine dönüşür. Yuval-Davis'in (1993) belirttiği üzere, bu tür milliyetçi demografik söylemler kaçınılmaz biçimde kadın bedenini ulusal yeniden üretimin birincil sorumlusu ve hedefi olarak konumlandırır.

Aynı şekilde 2024-2028 yıllarını kapsayan Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Vizyon Belgesi, AKP'nin aile politikasını ilk kez bu denli uzun vadeli ve bütünsel bir devlet stratejisi olarak kurumsallaştırmaktadır. Belge, bir yanda aile kurumunun demografik işlevini güçlendirmeyi önce siyasi bir tercih ardından da devletin zorunlu bir stratejik hedefi olarak tanımlarken; diğer yanda aileye yönelik hizmet ve koruma mekanizmalarını tek bir çerçevede biraraya getirir. Foucault'nun (1978) biyopolitika kavramsallaştırmasında öngörülen “nüfusun yönetimi” mantığı, bu belgede son derece sistemli bir idari ayağına dönüşmektedir: aile artık bireylerin tercih ettiği bir yaşam biçimi değil, devletin işletmesi gereken bir yönetimsellik nesnesi olarak konumlandırılır.

Demografik kriz söyleminin pratik politika ayağını ise Aile ve Gençlik Fonu oluşturur. Fon, evlilik teşviklerini, çok çocuklu ailelere yönelik nakdi destekleri, genç çiftlere sunulan faizsiz kredi mekanizmalarını ve doğurganlığı artırmaya yönelik maddi teşvikleri tek bir kurumsal çatı altında toplayarak neoliberal rasyonalitenin piyasa araçlarıyla muhafazakar aile normlarının yeniden üretimini aynı anda finanse etmektedir. Morgan ve Roberts'ın (2012) üreme yönetimselliği kavramlaştırması bu aygıtı tam olarak yakalamaktadır: doğurganlık kararları doğrudan yasaklar yoluyla değil, ekonomik teşvikler ve normatif düzenlemeler yoluyla yönlendirilmektedir. Bu yaklaşım, Fraser'ın (2009) işaret ettiği neoliberal sosyal yeniden üretim krizinin geçici olarak yönetilme biçimidir; devlet piyasanın derinleştirdiği bakım ve nüfus krizini çözmek yerine onu yönetmek amacıyla kadınları mali teşviklerle evlilik ve annelik rollerine yönlendirmeyi tercih etmektedir. Öte yandan fonun “Gençlik” boyutu da dikkat çekicidir: genç nesilleri aile ve doğurganlık normları ekseninde biçimlendirmeyi hedefleyen bu bileşen, yönetimsellik mantığının yalnızca mevcut kadın bedenlerini değil, gelecek nesillerin öznelleşme süreçlerini de kapsadığını ortaya koymaktadır. Rose'un (1999) “yönetimsellik ve öznellik” analizinde vurguladığı üzere, modern yönetim teknolojilerinin en işlevsel biçimde çalıştığı alan, bireylerin kendi kendilerini belirli normlara göre biçimlendirdiği öznelleşme süreçleridir.

Bu belgeler bütünü içinde en çarpıcı gerilimi ise Kadının Güçlenmesi Genelgesi (2025/4) oluşturmaktadır. AKP'nin yönetimsellik mantığının iç çelişkilerini en yoğun biçimde sergileyen bu belge, aynı zamanda neoliberal yaklaşımın kısmi de olsa devamlılığının göstergesidir. Bu belge bir yanda kadınların iş gücüne katılımını, mesleki eğitimini ve ekonomik bağımsızlığını destekleyen politika taahhütlerini içerirken; öte yanda bu politikaları “anne, eş ve aile bireyi” rolleriyle eş zamanlı yürütülmesini öneren bir çerçeve sunmaktadır. Bu çift ağızlılık, özellikle AKP'nin ilk dönemindeki söylemleriyle devamlılık içindedir. Ancak bu ikinci dönemde kadın haklarına ve kadınların ekonomik faaliyetlerine katılımını teşvik eden söylemler çekinik bir nitelik kazanır. Tıpkı ilk dönemde olduğu gibi, eşitlik söylemi yapısal dönüşüm perspektifinden yoksundur. Dolayısıyla hem üretim hem yeniden üretim süreçlerinin çifte yüküyle karşı karşıya

bırakılan kadınlar için aile ve toplum giderek daha muhafazakar ve milliyetçi yaklaşımların cenderesine bırakılır. Genelgenin kadın güçlenmesini aile politikasının normatif çerçevesi içinde sunması, devletin “güçlü kadın” imgesini pronatalist bir yönetimsellik rasyonalitesine eklemleme kapasitesinin en belirgin göstergesidir. Bu çerçevede kadının güçlenmesine dair bu vurgunun, AKP’nin bu ikinci döneminde belirgin biçimde geri çekildiğini tekrar not etmek gerekir.

Genelgenin 4. maddesi ise bu biyopolitik çerçevenin toplumsal cinsiyet boyutunu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır: “Aileyi ve nüfusu olumsuz etkileyen cinsiyetsizleştirme akımı, zararlı alışkanlık ve bağımlılıklar nesilleri her türlü menfi etki ve müdahaleye karşı koruyacak bütüncül bir politika çerçevesinde ele alınacaktır.” Bu ifade toplumsal cinsiyet eşitliği ve LGBTİ+ haklarına yönelik talepleri “aile düşmanı” bir tehdit olarak tanımlayan söylemsel stratejinin resmi bir devlet belgesiyle perçinlendiğini gösterir. Böylece devlet, yalnızca doğurganlığı teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda alternatif yaşam biçimlerini ve kimlik taleplerini aktif olarak “tehdit” kategorisine yerleştirerek dışlar. AKP’nin beden politikasının yalnızca pronatalist değil, aynı zamanda normatif heteroseksüelliği zorunlu kılan ve farklı beden/kimlik biçimlerini marjinalleştiren bütünlük bir rejim oluşturduğu burada en somut biçimiyle görünür.

Sonuç

Bu çalışmada, AKP’nin kadın bedenine yönelik politikalarını, özellikle de pronatalist ve aileci politikalarını 2002’den günümüze uzanan bir süreçte analiz ederek üç temel bulguya ulaşılmıştır. Birinci bulgu, AKP’nin toplumsal cinsiyet politikalarının tek bir ideolojik yönelimle açıklanamayacağı; aksine neoliberalizmin otoriter ve muhafazakâr unsurlarla farklı eklemleme biçimlerinden doğan özgül versiyonları bağlamında şekillendiğidir. İlk dönemde (2002-2008) kurulan “liberal konsensüs”, kadınları piyasa aktörleri olarak konumlandıran kimlik politikalarından beslenen ilerici bir neoliberal söylem üretirken, 2010 sonrasında neoliberalizmin eklemlediği muhafazakâr ve otoriter öğeler güçlenir veya yoğunlaşır ve kadın bedeni doğrudan pronatalist biyopolitikanın konusuna dönüşür. AKP’nin 2010 sonrası aileci ve pronatalist politikaları, çelişkili ama etkili bir yönetimsellik üretmiştir. Bu yönetimsellik, hem Foucault’nun biyopolitika ve özneleştirme analizinin öngördüğü mekanizmalar aracılığıyla hem de Gramsci’nin hegemonya kuramının vurguladığı rıza üretimi süreçleri ve siyasal mücadeleler yoluyla işlemektedir. Bu biyopolitik yönetimsellik çerçevesinde kadınlar aynı anda birden fazla özne pozisyonuna yerleştirilmektedir: bireysel sorumluluk taşıyan neoliberal özne, aileye adanmış muhafazakar özne ve nüfus politikalarının taşıyıcısı olan milli özne. Bu çelişkili konumlanma, etkin bir muhalif söylem yokluğunda rejimin istikrarsızlığından ziyade hegemonik kapasitesini artırır; çünkü bu yapı farklı toplumsal kesimlerin beklentilerini aynı anda karşılayabilen esnek bir çerçeve sunmaktadır. Fraser’ın (2019) aşırı gerici neoliberalizm analizi bu hegemonik esnekliğin tarihsel-konjonktürel zeminini açıklamaktadır: neoliberalizmin krizi yarattığı, ilerici değil gerici bir seferberliğin yakıtına dönüştürülmekte; bu seferberlik kadın bedenini hem kontrolün hem de yeniden anlam yüklemenin merkezi haline getirmektedir. Jessop’un (2007) formülüne dönersek, mikro düzeydeki iktidar ilişkilerinin -toplumsal cinsiyet hiyerarşileri, aile içi güç dengeleri, üreme

pratikleri- makro bir devlet stratejisine dönüştürülmesi bu hegemonik projenin özünü oluşturmaktadır. Kadın bedeni ise bu çerçevenin merkezinde yer alarak hem kontrolün hem de özneleşmenin kesişim noktası haline gelmektedir. Bu nedenle AKP'nin toplumsal cinsiyet politikaları, yalnızca baskı ve gericilik üzerinden değil, aynı zamanda yeniden üretim rejimleri veya biyopolitik yönetimsellik ve hegemonya mücadelesi üzerinden analiz edilmelidir.

İkinci bulgu, bu dönüşümün söylemsel bir değişimle sınırlı kalmayıp kurumsal ve yasal mekanizmalar aracılığıyla da işlediğidir. 2012'deki kürtaj yasağı girişimi, Özgüler ve Yazar'ın (2017) gösterdiği üzere, yasal düzenleme yapılamamış olsa dahi idari uygulamalar ve kurumsal baskı yoluyla kadınların üreme hakları fiilen kısıtlanır. Bütün bunlar yukarıdaki tespitlerle birlikte düşünüldüğünde süreç, Foucault'nun biyopolitika kavramıyla uyumlu biçimde, iktidarın doğrudan yasaklama yerine normalleştirme, yeni hak ve özne konumları üreten söylemler ve kurumsal düzenlemeler gibi mikro mekanizmalar yoluyla nasıl işlediğini somut olarak göstermektedir. Bu mekanizmalar yoluyla makrostratejilerin toplumsala sızması mümkün olur.

Üçüncü ve en çarpıcı bulgu ise bu biyopolitik rejimin kurumsallaşma düzeyidir. 1 Mayıs 2026 tarihli "Aile ve NüfusOn Yılı (2026-2035)" Cumhurbaşkanlığı Genelgesi, AKP'nin pronatalist ve aileci politikalarının artık kısa vadeli siyasi tercihler değil, on yıllık ulusal bir program çerçevesine oturtulmuş yapısal bir yönetimsellik veya rejime dönüştüğünü teyit etmektedir. Genelgenin tüm devlet kurumlarını "aile ve nüfus" perspektifinden yeniden yapılandırmayı zorunlu kılması, "cinsiyetsizleştirme akımını" varoluşsal bir tehdit olarak tanımlaması ve "annelik ile babalığı toplumsal değer olarak tahkim etmeyi" açıkça hedeflemesi, bu rejimin kapsamını ve derinliğini gözler önüne sermektedir.

Tüm bu bulgular, Foucault'nun biyopolitika kuramı kadar Gramsci'nin hegemonya kuramının açıklayıcı gücünü de doğrulamaktadır: AKP'nin kadın politikaları salt baskıcı bir iktidar pratiği değil, farklı toplumsal kesimlerin rızasını üreten, kadınların önemli bir bölümünün bu bedensel normları içselleştirmesine zemin hazırlayan hegemonik bir proje olarak işlev görmektedir. Feminist hareketin 2012'deki direnişi ile sonraki yıllarda giderek daralan direniş alanı, bu hegemonyanın hem tartışmalı hem de dönüşen niteliğini ortaya koymaktadır. Karşı-hegemonik stratejilerin ise liberal kürtaj hakkı savunucusu söyleminin ötesine geçerek sınıf, etnisite ve cinsellik eksenlerini de kapsayan daha bütünleşik bir çerçeve geliştirmesi gerektiğini Özgüler ve Yazar (2017) ikna edici biçimde savunmaktadır. AKP'nin kendi söylemlerini hak savunuculuğu bağlamında taşıdığı gibi, muhalif hareketleri ve sesleri, aile ve annelik gibi nosyonlara yabancı Batıcılar ve emperyalistlerin güçlerin etkisindeki marjinaler olarak işaretlediği unutulmamalıdır.

Sonuç olarak bu çalışma, AKP döneminin kadın beden politikasını tek bir kavramsal merceğe altında değil; biyopolitika, yönetimsellik, hegemonya ve toplumsal yeniden üretim krizinin kesişiminde çok katmanlı bir analiz nesnesine dönüştürmüştür. Türkiye'nin bu deneyimi, küresel ölçekte muhafazakâr-popülist iktidarların neoliberal ekonomik çerçeveyi korurken üreme

politikaları üzerinden milliyetçi ve dini normları yeniden inşa etme pratiklerini anlamak açısından karşılaştırmalı bir değer taşımaktadır. Macaristan, Polonya ve Rusya gibi ülkelerdeki benzer pronatalist politikalarla karşılaştırıldığında, Türkiye örneği özgün bir “neoliberal-muhafazakar-otoriter sentez” modeli sunmaktadır. Bu modelin sınırları, çelişkileri ve feminist direniş karşısındaki kırılğanlıkları, gelecekteki araştırmalar için verimli bir zemin oluşturmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Acar, F. ve Altunok, G. (2013). The politics of intimate at the intersection of neoliberalism and neoconservatism. *Women's Studies International Forum*, 41, 14-23.
- Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. (Çev. D. Heller-Roazen). Stanford: Stanford University Press.
- Ağartan, K., Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2015). *New Capitalism in Turkey: The Relationship between Politics, Religion, and Business*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Arat, Y. (2010). Religion, politics and gender equality in Turkey: Implications of a democratic paradox? *Third World Quarterly*, 31(6), 869-884. <https://doi.org/10.1080/01436597.2010.502712>
- Arat, Y. (2016). Islamist women and feminist concerns in contemporary Turkey: Prospects for women's rights and solidarity. *Frontiers*, 37(3), 125-150.
- Aspinall, K. ve Duncan, J. (2026). The hidden roots of neoliberal fascism: Race, gender and the intensification of neoliberal hegemony. *Distinktion: Journal of Social Theory*, 1-24. <https://doi.org/10.1080/1600910X.2025.2587703>
- Ayata, B. ve Doğangün, G. (2017). Gender politics of the AKP: Restoration of a religio-conservative gender climate and women's contradictory experiences. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19(6), 610-627.
- Bacchi, C. (1999). *Women, Policy and Politics: The Construction of Policy Problems*. Londra: Sage.
- Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.
- Bruff, I. (2014). The rise of authoritarian neoliberalism. *Rethinking Marxism*, 26(1), 113-129. <https://doi.org/10.1080/08935696.2013.843250>
- Burchell, G., Gordon, C. ve Miller, P. (Der.) (1991). *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Londra: Routledge.
- Butler, J. (2004). *Undoing Gender*. Londra: Routledge.
- Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2014). *New Capitalism in Turkey: The Relationship between Politics, Religion and Business*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Cooper, M. (2017). *Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism*. New York: Zone Books.
- Coşar, S. ve Yeğenoğlu, M. (2011). New grounds for patriarchy in Turkey? Gender policy in

the age of AKP. *South European Society and Politics*, 16(4), 555–573.

Cumhurbaşkanlığı. (2026). Aile ve Nüfus On Yılı (2026-2035) Genelgesi (Sayı: 2026/4). Resmi Gazete (Sayı: 33241), 1 Mayıs 2026.

Dedeoğlu, S. (2012). Equality, protection or discrimination: Gender equality policies and part-time work in Turkey. *Social Politics*, 19(3), 269-290.

Elmas, T., Overdorf, R. ve Aberer, K. (2021). Tactical reframing of online disinformation campaigns against the Istanbul Convention. arXiv:2105.13398. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2105.13398>

Fassin, D. (2009). Another politics of life is possible. *Theory, Culture & Society*, 26(5), 44-60.

Fassin, D. (2012). *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. (Çev. R. Gomme). Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Pantheon Books.

Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality Volume I: An Introduction*, trans. Robert Hurley. New York: Pantheon Books.

Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. (Der. C. Gordon). New York: Pantheon Books.

Foucault, M. (1982). The subject and power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777-795.

Foucault, M. (1991). Governmentality. G. Burchell, C. Gordon ve P. Miller (Der.) içinde, *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* (ss. 87–104). Chicago: University of Chicago Press.

Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. (Der. M. Senellart, Çev. G. Burchell). New York: Palgrave Macmillan.

Fraser, N. (2009). Feminism, capitalism and the cunning of history. *New Left Review*, 56, 97–117.

Fraser, N. (2013). *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. Londra: Verso.

Fraser, N. (2016). Contradictions of capital and care. *New Left Review*, 100, 99–117.

Fraser, N. (2019). *The Old Is Dying and the New Cannot Be Born*. Londra: Verso.

Fraser, N. ve Jaeggi, R. (2023). *Kapitalizm: Eleştirel Kuram Çerçevesinde Bir Söyleşi*. Ankara: Nika Yayınevi (Orjinal baskı 2018).

- Gill, R. (2007). Postfeminist media culture: Elements of a sensibility. *European Journal of Cultural Studies*, 10(2), 147–166. <https://doi.org/10.1177/1367549407075898>
- Göle, N. (1996). *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. (Çev. ve Haz. Q. Hoare ve G. Nowell-Smith). New York: International Publishers.
- Hall, S. (1988). *The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left*. Londra: Verso.
- İlkkaracan, İ. (2012). Why so few women in the labor market in Turkey? *Feminist Economics*, 18(1), 1–37.
- Jessop, B. (2006). The third way: Neo-liberalism with a human face? S. Berg ve A. Kaiser (Der.) içinde, *New Labour und die Modernisierung Gross Britanniens* (ss. 333–366). Augsburg: Wissener Verlag.
- Jessop, B. (2007a). From micro-powers to governmentality: Foucault's work on statehood, state formation, statecraft and state power. *Political Geography*, 26(1), 34–40. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2006.08.002>
- Jessop, B. (2007b). *State Power: A Strategic-Relational Approach*. Cambridge: Polity Press.
- Jessop, B. (2007c). New Labour or the normalization of neoliberalism. *British Politics*, 2(3), 282–288.
- Jessop, B. (2016). *The State: Past, Present, Future*. Cambridge: Polity Press.
- Jessop, B., Bonnett, K., Bromley, S. ve Ling, T. (1988). *Thatcherism: A Tale of Two Nations*. Cambridge: Polity Press.
- Kandiyoti, D. (2025). Ataerkillikten eril restorasyona: Küresel toplumsal cinsiyet krizinin izdüşümleri. *Feminist Tahayyül*, 6(1), 193–204.
- Kimmel, M. (2013). *Angry White Men: American Masculinity at the End of an Era*. New York: Nation Books.
- Morgan, L. M. ve Roberts, E. F. S. (2012). Reproductive governance in Latin America. *Anthropology & Medicine*, 19(2), 241–254. <https://doi.org/10.1080/13648470.2012.675046>

Özgüler, C. ve Yarar, B. (2017). Neoliberal body politics: Feminist resistance and the abortion law in Turkey. W.Harcourt (Der.) içinde, *Bodies in Resistance: Gender and Sexual Politics in the Age of Neoliberalism* (ss. 133–161). Londra: Palgrave Macmillan.

Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rottenberg, C. (2018). *The Rise of Neoliberal Feminism*. New York: Oxford University Press.

Saktanber, A. (2002). *Living Islam: Women, Religion and the Politicization of Culture in Turkey*. Londra: I.B. Tauris.

Sevilla-Buitrago, Á. (2017). Gramsci and Foucault in Central Park: Environmental hegemonies, pedagogical spaces and integral state formations. *Environment and Planning D: Society and Space*, 35(1), 165–183. <https://doi.org/10.1177/0263775816658293>

Tansel, C. B. (2018). Authoritarian neoliberalism and democratic backsliding in Turkey: Beyond the narratives of progress. *South European Society and Politics*, 23(2), 197–217. <https://doi.org/10.1080/13608746.2018.1479945>

TÜİK. (2023). *Doğum İstatistikleri ve Nüfus Projeksiyonları*. Türkiye İstatistik Kurumu.

Yarar, B. (2020). Neoliberal-neoconservative feminism(s) in Turkey: Politics of female bodies/subjectivities and the Justice and Development Party's turn to authoritarianism. *New Perspectives on Turkey*, 63, 113–137. <https://doi.org/10.1017/npt.2020.18>

Yarar, B. (2023). Analyzing the Justice and Development Party's changing discourse on the headscarf issue as constitutive of a new nationalism. *European Journal of Cultural Studies*, 27(2), 177–195.

Yılmaz, Z. (2015). *Dişil Dindarlık: İslâmcı Kadın Hareketinin Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yuval-Davis, N. (1993). Gender and nation. *Ethnic and Racial Studies*, 16(4), 621–632.

Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and Nation*. Londra: Sage Publications.